

Bilaga 1

Bakgrund till Inventeringen av källor i Småland och på Öland

Källor har haft mångskiftande och stor betydelse för människor i alla tider och i alla kulturer samt för naturmiljön. Den första fasta bebyggelsen lokaliserades till platser, där det fanns tillgång på gott vatten, ofta källor, liksom längre fram en hel del av torpen i skogsbygderna. Det finns ett tydligt samband mellan källor och fasta fornlämningar i gamla kulturbygder, t.ex. på Öland. Källor av särskild vikt för vattenförsörjningen samt vid brand blev samfälligheter; andra angavs som gränsmärken mellan byar och gårdar. Källor ute i markerna var av stor betydelse för såväl husdjur som de vilda. Vattenförsörjningen i de växande tätorterna kom att i vissa fall baseras på vatten från källor t.ex. Råsbäckskällan för Kalmar (1910) och på senare tid Resmokällan för Mörbylånga.

Det friska vatten, som flödar fram från underjorden har alltid fascinerat människorna och givit upphov till sånger och sägner samt inspirerat författare, konstnärer och tonsättare, t.ex. ”Brudarnas källa” i Algutsboda, i Vilhelm Mobergs roman samt dansdramat med samma namn, vilket gavs i TV 1983 (producerat av Stig Tornehed i Växjö). En del källor ansågs nämligen ha magiska krafter och dyrkades i heden tid som offerkällor, t.ex. Barnabrunnarna vid Tolg norr om Växjö, där 6000 mynt påträffats (Sveriges största offerkälla) och Torskällan vid Torslunda på Öland. Många källor blev under den katolska tiden dopkällor och heliga källor, t.ex. S:t Olofskällan vid Källa på Öland och Sigfridskällorna vid Femsjö sydsydost om Hyltebruk, S:t Sigfrid sydost om Nybro samt den mest kända i Växjö. Några källor har fått namn efter kungar och drottningar, som påstås ha rastat vid respektive källa, t.ex. Drottning Kristinas källa norr om Lindås vid Emmaboda. Vissa källor med särskilt hälsobringande vatten fick rangen som hälsokällor (”surbrunnar”) och en omfattande brunnskultur växte efterhand upp vid t.ex. vid Evedal utanför Växjö, Grännaforsa norr om Alvesta, Lannaskede och Holsbybrunn väster respektive öster om Vetlanda, Kärda väster om Värnamo, Nybro och Kristvallabrunn, Ekenäs vid Kalmarsund, nordost om Värnanäs, Källvik utanför Loftahammar samt ett flertal små, lokala hälsobrunnar. Källorna tillhör utan tvekan vårt kulturarv!

I naturmiljön ger källvattnet upphov till speciella naturtyper och biotoper t.ex. källkupoler såsom vid Labbramsängen utanför Smålands Rydaholm, rikkärr och extremrikkärr, de senare med rikedom av orkidéer, ofta med stort skyddsvärde, främst på Öland. Vissa alger och mikroorganismer liksom larver av natt- och bäcksländor trivs bäst i källvattnet med relativt konstant flöde och temperatur. Det är därför viktigt att för den biologiska mångfalden bevara sådana miljöer, s.k. nyckelbiotoper, liksom givetvis att skydda källorna som dricksvattenresurser mot förorening. Källorna har också genom att källvattnet representerar hela miljön i tillrinningsområdet på senare år fått stor betydelse som miljöindikatorer och det finns observationsnät med källor för miljöövervakning på såväl nationell (SGU:s obsnät) som regional (flera länsstyrelser) och lokal nivå (kommuner).

Kunskapen om källor och deras funktioner har dock försämrats i samband med urbanisering

och stordrift inom jord- och skogsbruk och då de inte är i bruk vårdas de flesta källor inte längre. Den nuvarande markanvändningen samt natur- och miljöförändringar – inte minst genom de senaste årens svåra stormar – har också lett till att många källor tyvärr förstörts eller skadats. Intresset för källor och vatten har dock ökat markant på senare år. Folk vill ha tillgång till ett opåverkat naturvatten eller undrar varifrån deras bords- käll- eller mineralvatten kommer och får ibland vilseledande information – källvatten från djupborrade brunnar? De kommunala vattenverken tävlar om vilket verk, som har det bästa kranvattnet. Många människor söker sig också till moderna SPA- anläggningar, som i flera fall baseras på välkända hälsobrunnar från kurortstiden. Gamla seder och traditioner omkring källor har också börjat återupplivas t.ex. firandet av Midsommar- och Trefaldighetskällor. Källinventeringar har på senare år genomförts i regi av såväl länsstyrelser och kommuner som hembygdsföreningar. I Kronobergs län har olika hembygdsföreningar lämnat uppgifter om ca 1000 källor till Länsstyrelsens arkiv och i Örebro län har hembygdsföreningarnas studiecirkelverksamhet redovisat uppgifter om 360 källor som underlag till en skrift om säregna källor i länet! Enbart i Algutsboda socken i Kalmar län har hembygdsföreningen inventerat ca 100 källor (se Algutsbodaboken 1984).

För 30 år sedan bildades en ideell förening ”Akademi för de friska källorna” (Källakademin), som nu har nu cirka 300 ledamöter över hela landet samt sju stödjande medlemmar, se <http://www.kallakademin.se>. Akademinns syfte är att främja intresset för källor samt att medverka till att de bevaras, vårdas och nyttjas. Detta görs dels genom årliga studieresor till olika delar av landet och även till andra länder, dels genom seminarier och kurser om källor samt framställning av en välillustrerad, översiktlig bok om källor från alla aspekter: ”Källor i Sverige” (2006). Boken har fått mycket bra recensioner i såväl dagspress som fackpress, t.ex. i Bygd och Natur 2007:1, där recensenten bl.a. skriver ”Bland alla böcker om vårt vackra och intressanta land vill jag påstå att denna bok ligger i topp av vad man kan ta del av”. Läsarna av boken har också givet positiva omdömen och boken är snart slutsåld. Särskilt betonar läsarna värdet av de detaljerade källbeskrivningarna, som lockat till givande utflykter och studier av källor. Men man har genomgående önskat mycket fler beskrivningar av källor i respektive hemtrakt. Och detta med all rätt. Varje bygd och landskap har nämligen sina egna källor, som dels är specifika för bygdens och landskapets natur, dels är förknippade med lokala eller regionala kulturella traditioner. Detta framgår av skrifter och artiklar i regionala och lokala publikationer, t.ex. ”Sydsmäländsk natur” och ett flertal hembygdsböcker. Informationen om källor är emellertid splittrad alltifrån arkivmaterial och kartor till kulturhistoriska och folkloristiska skrifter. Därför behövs en lättillgänglig bok för varje landsända, som beskriver de regionala och lokala särdragen och inte minst ger tydlig information om hur man kan finna särskilt intressanta, besöksvärda källor (även som turistmål). Kunskap om källor krävs också för miljöövervakning t.ex. för att uppnå det av Riksdagen fastställda miljömålet ”Grundvatten av god kvalitet”. Likaså behövs kunskapen dels vid vård av källor, dels vid skyddsåtgärder inom skogs- och jordbruk samt vid exploatering av mark för bebyggelse och vägar.